

Na Platonovu tragu: Kalcidije i Herman Dalmatin o problemu materije

Banić-Pajnić, Erna

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2015, 41, 301 - 323**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:969283>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Na Platonovu tragu: Kalcidije i Herman Dalmatin o problemu materije*

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ
Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 1 Herman Dalmatin
113/119
117
141.131
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 2. 9. 2015.
Prihvaćen: 25. 11. 2015.

Sažetak

U djelu *De essentiis*, jedinom originalnom djelu Hermana Dalmatina, prepoznatljivi su utjecaji različitih filozofskih škola i smjerova. Već i površna analiza djela *De essentiis* pokazuje međutim da je od presudnog značenja za uobličenje Hermanove filozofije bio Platonov dijalog *Timej*, točnije Kalcidijev prijevod te njegov komentar istoga djela s konca 4. stoljeća. Upravo je naime Kalcidijev prijevod Platonova najznačajnijeg dijaloga bio jedini izvor poznavanja Platonove filozofije na Zapadu sve do 12. stoljeća. Naročito su značajnu ulogu Kalcidijev prijevod i komentar dobili u 12. stoljeću u okviru škole u Chartresu s kojom je Herman bio usko povezan, gdje se, i prije upoznavanja s Aristotelovom prirodnom filozofijom, intenzivira interes za proučavanje prirode, i to upravo zahvaljujući oživljavanju interesa za Platonova *Timeja*.

Od samih početaka recepcije Platonova *Timeja* na Zapadu jedno od ključnih pitanja bilo je pitanje materije. Tom je pitanju i sam Kalcidije posvetio najopsežniji dio svoga komentara *Timeja*. To je ujedno i jedno od ključnih pitanja Hermanove filozofije.

Kako dosad nije podrobije ispitana uloga Kalcidijeva prijevoda i komentara *Timeja* u nastajanju Hermanove filozofije niti je provedena komparativna analiza Kalcidijeva komentara i Hermanova djela *De essentiis*, to ovdje istražujemo ponajprije Kalcidijev utjecaj na formiranje Hermanovih stavova vezanih uz jedno od najznačajnijih pitanja filozofije 12. stoljeća, pitanje materije.

Ključne riječi: Kalcidije, Platon, *Timej*, Herman Dalmatin, *De essentiis*, materija

* Tekst je dopunjena i proširena verzija izlaganja održanog na znanstvenom skupu projekta »Hrvatska filozofija i znanost u europskom kontekstu od 12. do 20. stoljeća«, br. 3524, što ga financira Hrvatska zaklada za znanost, održanom 28. i 29. svibnja 2015. na Institutu za filozofiju u Zagrebu. Članak je rezultat rada na spomenutom projektu Hrvatske zaklade za znanost.

Uvodno razmatranje

Pitanje materije jedno je od najintragantnijih pitanja u povijesti filozofije. Van Winden, pišući o problemu materije u Kalcidija,¹ kaže: »Sve od Aristotela problem materije počinje zauzimati dominantno mjesto u filozofskom mišljenju.«² Dvojica pak autora kojima ćemo se baviti u ovom tekstu ovako se izjašnjavaju o pitanju materije. Kalcidije u komentaru *Timeja* piše: »Nec silva quicquam difficilium ad explanandum«,³ dakle da ništa nije teže objasniti od materije. Herman Dalmatin pak u svom djelu *De essentiis* tvrdi da je materija »najvarljiviji predmet među svim filozofskim predmetima«.⁴

Rasprave oko koncepcije materije naročito su intenzivne u onom razdoblju u kojem stavovi grčke filozofije postaju predloškom promišljanja toga pitanja kršćanskim misliocima (poglavito u 4. stoljeću) te u onom u kojem dolazi do re-aktualiziranja problema materije na Zapadu, kad se ponovno budi interes za

¹ Calcidius / Kalcidije (u rukopisima se javlja i oblik *Chalcidius*) uglavnom je nepoznat kao filozof, ali je sačinio prijevod i komentar Platonova dijaloga *Timej* koji je odigrao vrlo važnu ulogu u povijesti zapadnjačke filozofije. Da bi se posvijestilo značenje toga Kalcidijeva poduhvata, dovoljno je reći da se zapadnjačka kozmologija kroz čitav srednji vijek temeljila upravo na *Timeju*. Kalcidijeva verzija *Timeja* s komentarom bila je pretpostavka svima koji su se oslanjali na Platona, a to znači i pretpostavka onog pokreta/smjera u filozofiji koji se razvija u 12. stoljeću u Chartresu, a kojemu pripada i Herman Dalmatin. Kalcidijeva uloga u posredovanju Platonove filozofije Zapadu upravo kulminira u školi u Chartresu.

O Kalcidijevu životu zna se vrlo malo. Osim dijelova *Timeja* koje je preveo i komentirao nije iza sebe ostavio drugih značajnijih djela. Postoji mogućnost da prijevod i komentar koje danas posjedujemo nisu cjeloviti. Poznata izdanja njegova prijevoda jesu *editio princeps* iz 1520, prvo suvremeno izdanje 1962. (H. J. Waszink i P. J. Jensen, London-Leiden) i drugo (Waszink) 1975. godine. Waszink je u početku bio uvjeren da prijevod i komentar nastaju koncem 4. ili čak početkom 5. stoljeća. Prema najnovijim istraživanjima datiraju se u prvu polovicu 4. stoljeća. Uglavnom se drži da je Kalcidije bio kršćanin. To posvjedočuje mjesto iz njegova komentara posvećenog Osiusu, u kojem govori o radanju Boga na zemlji kojemu se klanjaju Kaldejci. Usp. *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius / Commentario al „Timeo“ di Platone*, a cura di Claudio Moreschini (Milano: Bompiani, 2003), dio II, paragraf 126, p. 349. Nadalje u bilješkama: *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003).

Kalcidije nigdje ne iznosi neki određeni kršćanski nauk; govoreći o stvaranju svijeta / materije navodi hebrejska učenja (npr. nauk o stvorenosti materije ili nauk o anđelima na mjestu gdje izlaže o demonima). Samo na jednom mjestu u svom komentaru *Timeja* navodi mjesto iz Novog zavjeta (Mk 2, 2), paragraf 126, p. 348. U 176. paragrafu svoga komentara on izričito navodi da, komentirajući Platona, slijedi božanski zakon: »Nos vero divinam legem sequentes <...>«.

² Usp. J. M. C. Winden, *Calcidius on Matter. His Doctrine and his Sources* (Leiden: Brill, 1959), u »Introduction«, p. 4.

³ Usp. *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 322, p. 630.

⁴ Herman Dalmatin, *Rasprava o bitima*, 2 sveska, uspostava latinskog teksta, prijevod s latinskog na hrvatski i kritički komentar Antun Slavko Kalenić (Pula: Čakavski sabor, 1990), p. 81. U daljnjem tekstu navodi se kao *O bitima*.

istraživanje prirode nezavisno od biblijske *Knjige postanka* i službenog nauka Crkve, a to je 12. stoljeće, u kojem djeluje i Herman Dalmatin. Buđenje toga interesa vezano je prije svega uza školu u Chartresu gdje je Herman Dalmatin proveo nekoliko godina (od 1130. do 1134).⁵ Mnogo je čimbenika koji su tome doprinijeli. Jedan od značajnijih svakako je upoznavanje Zapada s djelima antičkih filozofa, koje se intenzivira što zahvaljujući križarskim vojnama, a što zahvaljujući prijevodima djela arapskih filozofa, koji već od konca 8. stoljeća na arapski prevode gotovo sva značajnija djela grčkih filozofa.

U oba navedena razdoblja djelo koje je u pogledu obnavljanja interesa za kozmologiju i prirodnu filozofiju odigralo presudnu ulogu bio je Platonov *Timej*. Valja naglasiti da je sve što Zapad u Hermanovo vrijeme poznaje od Platonovih djela Kalcidijev prijevod i komentar *Timeja* koji nastaje u 4. stoljeću i koji se odnosi na njegov dio 17A–53C.⁶ Nekolicina pripadnika škole u Chartresu (Bernard od Chartresa, Vilim iz Conchesa i dr.) piše komentare *Timeja* (tzv. glose) oslanjajući se na Kalcidijev prijevod. Taj je prijevod pretpostavka i Hermanova poznavanja Platonove filozofije.⁷

Dosad Hermanovo djelo *De essentiis* nije bilo istraživano s obzirom na utjecaj što ga je Kalcidijev komentar *Timeja*, koji je znatno utjecao na sve kasnije interpretacije *Timeja*, izvršio na njegovu filozofiju izloženu u tome djelu. Takva bi analiza zahtijevala jedno opsežno djelo. U ovom će članku biti analiziran samo onaj dio navedenih tekstova u kojima se Kalcidije i Herman bave pitanjem materije.

Kad uspoređujemo Kalcidijeve i Hermanove stavove o materiji, moramo prije svega uvažiti činjenicu da se radi o tekstovima različitim po karakteru. Dok Kalcidije piše komentar Platonova dijaloga,⁸ Herman izlaže svoje viđenje i

⁵ Podatak prema: Žarko Dadić, *Herman Dalmatin / Hermanus of Dalmatia (Hermannus Dalmata)* (Zagreb: Školska knjiga, 1996), p. 90.

⁶ Kalcidijev komentar poznat je na Zapadu od 9. stoljeća. Po nekima međutim postoje prijepisi prijevoda u Španjolskoj već u 7. stoljeću. Interes za Kalcidijev prijevod i komentar porastao je naročito u 14. i 15. stoljeću. Zanimljivo je da je rukopis toga dijaloga, što ga je posjedovao hrvatski renesansni filozof Nikola Modruški, poslužio kao predložak za *editio princeps* iz 1520. godine.

⁷ O izvorima s kojih Herman crpi svoje poznavanje Platonove odnosno novoplatoničke filozofije usp. naš tekst »Platonizam u djelu Hermana Dalmatina *De essentiis*. Uz pitanje o izvorima Hermanove filozofije«, *Filozofska istraživanja* 35/1 (2015), pp. 117–135.

⁸ Za Kalcidijev je prosljeđ u komentiranju Platonova dijaloga značajno da on često na početku paragrafa donosi navod iz *Timeja*, ne navodeći pritom podatak o mjestu iz *Timeja* s kojeg preuzima tekst i potom ga komentira; u vezi s nekim Platonovim naukom koji komentira često osim iz *Timeja* navodi i mjesta iz nekih drugih Platonovih djela.

O Kalcidijevu utjecaju na Hermana ukoliko piše Charles Burnett u: Herman de Carinthia, *De essentiis. A Critical Edition with Translation and Commentary* (Leiden – Köln: E. J. Brill, 1982), u uvodu na p. 17.

tumačenje svijeta u kojem se u velikoj mjeri oslanja na Platonova *Timeja*. Stoga mi ovdje promatramo ponajprije značajke Kalcidijeve *interpretacije* Platona, potom i Hermanov odnos spram te interpretacije, a onda i spram samog Platona, točnije spram Platonova poimanja materije. Uspoređujemo dakle Kalcidijevo i Hermanovo tumačenje Platonovih temeljnih stavova vezanih uz materiju da bismo mogli odgovoriti na pitanje koliko je Kalcidijeva interpretacija Platona utjecala na Hermana te da li se uopće, i ako da, u čemu, Hermanovi stavovi o materiji razlikuju od Kalcidijevih.

Ovdje će prvo biti izloženi oni stavovi u kojima se Herman i Kalcidije slažu, a potom će biti naznačene razlike u njihovim stavovima o materiji.

Platonov *Timej* otvorio je mnoga pitanja, posebice u vezi s onim što se odnosi na drugo počelo, uz demijurga, koje Platon imenuje različitim imenima: *anagke*, *chora*, *matriks*, *meter*, *tithene*, *hypodohe*, *chaos*. O tome svjedoče mnogobrojne rasprave koje su uslijedile u okviru svih kasnijih filozofskih škola. Naročito je mnogo otvorenih pitanja bilo vezano uz Platonovo određenje pojma *chora*. U kasnijih mislilaca, počevši od Aristotela, neka određenja Platonova drugog počela bivaju istaknutija pa će u Aristotela npr. *chora* postati *hyle*. Sasvim sigurno Aristotelova *hyle* ne pokriva u potpunosti ono što Platon misli s *chora*, no njegovo *hyle* sadrži neke aspekte svake od gore navedenih oznaka drugog počela.⁹

Različita tumačenja Platonovih određenja onoga što će u Aristotelovoj filozofiji biti označeno kao *hyle*, a o čemu u ovom tekstu govorimo kao o materiji, iznosi i Kalcidije u doksografskom dijelu svoga komentara *Timeja*.¹⁰ Ključna pitanja vezana uz materiju koja izričito navodi Kalcidije u tom dijelu svoga komentara pritom su bila: je li materija stvorena ili nestvorena (diskusija o tome intenzivira se naročito polemikom između Prokla i Filopona, na koju će se pozivati i arapski filozofi al-Kindi i al-Farabi),¹¹ je li djeljiva ili nedjeljiva, sastavljena ili jednostavna, diskretna ili kontinuirana, beskonačna ili ograničena,

⁹ O bitnim značajkama svakoga od tumačenja Platonovih određenja drugog počela, tj. o genezi pojma *materia* vidi napose Clemens Bäumker, *Das Problem der Materie in der Griechischen Philosophie* (Münster: Aschendorf, 1890). I Kalcidije u svome komentaru *Timeja* ističe da Platon materiji ili onome što su kasnije tako imenovali njegovi učenici nije dao ime 'materija', već se služi različitim nazivima (*aliis multis nuncupamentis usus est*).

¹⁰ Kalcidijev komentar kao ključne dijelove sadrži uvodnu parafrazu dijaloga, doksografski dio u kojem su u sažetoj formi izložena najznačajnija tumačenja Platonove koncepcije o materiji i napokon treći dio u kojem iznosi svoju interpretaciju Platonove koncepcije.

¹¹ Filopon brani tezu o stvaranju ni iz čega u djelu *De aeternitate mundi contra Proclum*, ed. Hugo Rabe (Lipsiae: Teubner, 1899), što je bio odgovor na Proklov spis *O vječnosti svijeta*, u kojem ovaj, pozivajući se na Platonova *Timeja*, iznosi 18 argumenata u prilog tezi o vječnosti svijeta. Tih 18 argumenata navodi i Filopon u spomenutom djelu.

može li se širiti i skupljati itd. Naročito značajno bilo je pitanje zla povezanog s materijom, što je bilo tematizirano uglavnom u novoplatoničkih mislilaca. Rasprave oko tih pitanja intenziviraju se napose u drugom i trećem stoljeću, u kojem je već dobro poznat hebrejski nauk o stvaranju, o čemu svjedoče prije svega Numenijevi spisi,¹² na koje se Kalcidije oslanja. U Kalcidijevo vrijeme, dakle koncem četvrtog stoljeća, aktualno je napose pitanje vječnosti materije, najuže povezano s pitanjem stvaranja *ex nihilo*.

Pri susretu s najznačajnijim poznatim tekstom grčke filozofije u kojem se tematizira pitanje geneze svijeta, Platonovim *Timejem*, kršćanskim misliocima, a za Kalcidija se pretpostavlja da je bio jedan od njih,¹³ središnji problem bilo je pitanje odnosa Platonovih stavova te hebrejskog i kršćanskog nauka o stvaranju. No da bi bilo moguće sagledati sličnosti i razlike u stavovima što ih zastupaju Kalcidije i Herman, neophodno je navesti osnovne teze o postanku svijeta i materiji prisutne u njihovu tumačenju svijeta.

Kalcidije o materiji

Pitanje materije Kalcidije obrađuje u završnom dijelu svoga komentara *Timeja*, u trinaestom poglavlju pod naslovom *De silva*.¹⁴ Po opsegu poglavlja može se zaključiti da je to najznačajnija tema njegova komentara. Valja napomenuti da u tom dijelu svoga komentara Kalcidije prorađuje sve aspekte Platonova drugog počela (*altera origo*), pa se tako bavi materijom (*silva*) u značenju *necessitas*, *receptaculum*, *locus*, *mater*. Izlažući Kalcidijeve stavove o materiji¹⁵ ne ulazim ovdje u pitanje njihova izvora. Herman ne tematizira

¹² Numenije iz Apameje, grčki filozof 2. stoljeća, novopitagorovac, smatrao je da je izvor Platonove filozofije Pitagorin nauk. Najpoznatiji je po svom nauku o dva uma, odnosno po specifičnom poimanju boga. Neki ga smatraju ocem novoplatonizma, npr. K. S. Guthrie; usp. *Numenius of Amaea. The Father of Neo-Platonism: Works, Biography, Message, Sources, and Influence* (London: George Bell and Sons, 1917), s tekstom i prijevodom postojećih djela.

¹³ J. H. Waszink, koji je objavio Kalcidijev prijevod i komentar *Timeja*, drži da je, bez obzira na mnoge elemente u njegovom komentaru koji su u suprotnosti s naukom Crkve, Kalcidije bio kršćanin. Komentar *Timeja* posvećuje on naime svome zaštitniku, biskupu Cordobe Hosiusu ili Osiususu koji se istaknuo na Nicejskom saboru. U vezi s tim postavlja se prije svega pitanje koliko su njegovi kršćanski obojeni stavovi utjecali na njegov komentar *Timeja*. To je značajno upravo pri usporedbi njegovih stavova s Hermanovima.

¹⁴ Čini se da Kalcidije prvi rabi termin *silva* za grčki *hyle*. Kasnije će na njegovu tragu većina srednjovjekovnih filozofa rabiti taj termin za materiju. Herman za tvar rabi *materia*.

¹⁵ Po mišljenju većine istraživača Kalcidije nije bio originalan filozof, već zapravo eklektik. Zato je dosad u djelima o njemu uglavnom bilo obrađivano pitanje izvora njegova komentara. Izvjesno je da osim *Timeja* Kalcidije poznaje i druga Platonova (*Fedar*, *Politeia*, *Kriton*, *Fedon*, *Eutidem*, *Parmenid*, *Zakoni*), ali i Aristotelova djela. Sigurni izvori njegova komentara jesu stoici,

pitanje materije u zasebnom djelu. Njegove stavove o materiji iščitavamo iz njegova jedinog originalnog djela *De essentiis*.

Prema Kalcidiju u hijerarhiji bića na prvom je mjestu neizrecivi Bog koji je nadilazan, »povrh svakog bivstva i naravi«. Ispod njega je um (*provida mens*). Proviđenje slijedi usud (*fatum*), božanski zakon, kome se pokorava drugi um, tj. trodijelna svjetska duša, čuvar vječnog zakona.¹⁶ Slijede, kao podređene moći, racionalne duše koje se pokoravaju zakonu, pa priroda, sreća (*fortuna*), slučaj i demoni.¹⁷ Dva su čimbenika koji čine svijet: *provida mens divina*, providajući um Božji i nužnost (*necessitas*), nepromjenjivi zakon što upravlja svim nebeskim pojavama. Prvo što Bog, najviše dobro, stvara jest *provida mens*, u kojem su uzori, paradigme, *exempla* svih stvari; to su ideje. Ideje su, prema Kalcidiju, *cogitationes Dei*,¹⁸ misli Božje.

Drugo je počelo materija¹⁹ koju Kalcidije izjednačuje s *necessitas*, nužnošću (»necessitatem porro nunc appellat /sc. Platon/ hylene...«).²⁰ Povezivanje materije, koju on naziva *silva*, i nužnosti Kalcidije opravdava jednostavnom konstatacijom: neophodno je da bude materije da bi uopće nečega bilo. Nužno je da materija opstoji prije svega drugoga jer iz nje sve biva, nastaje i propada vraćajući se u tu istu narav. Dakle *nužno* je da bude nešto starije od stvari koje nastaju. Iz tih je dvaju počela, Boga i materije, stvoren ovaj svijet (»Porro ex Deo et silva factus est iste mundus«).²¹ Tako Kalcidije čita Platona. Dva se navedena počela razlikuju kao aktivno i pasivno počelo. Materija je bitno određena kao *natura patibilis*, kao trpna narav. Središnje pitanje Kalcidijeva traktata o materiji jest pitanje odnosa dvaju počela – Božje providnosti i materije. Materija se,

napose Posidonije, zatim Adrastus, Teon iz Smirne, Origen, Klement Aleksandrijski, Numenije, Albinus te Porfirije. Prema novijim istraživanjima kao jedan od izvora navodi se i Filon (Kalcidije ga spominje kad tumači hebrejski nauk izložen u *Knjizi postanka*, paragraf 278 njegova komentara *Timeja*). Utjecaj navedenih autora prisutan je i u njegovu izlaganju o materiji. O Kalcidijevim izvorima dosad su najviše pisali W. Switalski, A. Gercke, P. J. Jansen i H. J. Waszink.

¹⁶ Već se u ovoj hijerarhizaciji uzrokā te poimanju Boga kao transcendentnog očituju ključni procesi koji su na djelu u okviru platonizma (tumačenja Platonove filozofije) nakon Platona, s temeljnom tendencijom sistematiziranja nauka izloženih u različitim Platonovim dijalozima, u čemu je zamjetno odstupanje od samog Platona.

¹⁷ *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 188, p. 431.

¹⁸ U tome je očit utjecaj neo-filonovske interpretacije Platonovih ideja kao misli Božjih.

¹⁹ Kalcidije naglašava da Platon nigdje drugo počelo ne zove *materia* ističući kako su to ime dali njegovi učenici. Usp. Komentar *Timeja*, paragraf 308, p. 614: »ipse enim nusquam silvae nomen ascripsit sed aliis multis ad declarationem naturae eius convenientibus nuncupamentis usus est.«

²⁰ Prema Kalcidiju platonički filozofi, Platonovi učenici, drugo počelo određuju kao *hyle*. Usp. *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 288, p. 562.

²¹ *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 297, p. 598.

kao pasivno počelo, prema Kalcidiju pokorava božanskom umu, tj. njegovu uvjeravanju. Božanski je um, u kojem je *vječni model*, uzor svijeta, u potpunosti prožima i uobličuje. Ideje u božanskom umu pritom su uzori (*exempla*) slika u tijelima (*simulacra et imagines*). Između osjetilno zamjetljivog svijeta i njegova inteligibilnog uzora vlada odnos sličnosti (*similitudo*). Kalcidije ističe kako Platon taj drugi uzrok svijeta naziva i »lutajućim uzrokom« zbog stanja nereda u kojem se nalazi prije »ukrašavanja« (*exornatio*) od strane uma.

U Kalcidija nalazimo dvije vrste ideja (*species*) – *uzore*, paradigme u božanskom umu, i *slike* tih uzora u tijelima.²² Te se dvije vrste razlikuju kao *species intelligibiles* i *species generatae*. Tim dvama počelima pridolazi međutim i treće, *tertia origo*, a to je upravo uzor (*exemplum*). Tako je *generatio mundi* ili rađanje svijeta *miješanje* triju počela: Boga, materije i uzora (*deus, silva, exemplum*). Stvaranje svijeta zapravo je proces u kojem Bog, *artifex*, utiskuje oblike u materiju. Najviši nadilazni Bog najprije rađa providnost/prvi um, koji prati usud, božanski zakon, a njemu se pokorava drugi um – trodijelna duša svijeta. To je, prema Kalcidiju, hijerarhijski poredak počela koja upravljaju svijetom. U tom je njegovu tumačenju Platona, a naročito u nauku o dva uma, možda najočitiiji Numenijev utjecaj.

Materija je kao počelo čista materija (*sincera materia*). Ona je bez oblika, bez svojstava, neodređena, beskonačna, nepokretna, nepromjenjiva, ono postojano u svim mijenama, vječna. Sve su to određenja materije koja nalazimo u Platona kao određenja za *chora*.

Ta materija kao počelo jest *silva intelligibilis, silva incorporea*, za razliku od već uobličene materije koja je *silva corporea*. Čista materija prvi je element svega što ga uobličuje inteligibilna forma, koju Bog koncipira u svom umu. Ona je izvor četiriju čistih svjetskih tijela (*sincerae substantiae quattuor*) od kojih onda kao od uzora proizlaze četiri osjetilno zamjetljiva elementa – zemlja, vatra, voda i zrak.

Materija (*silva*) ujedno je pojmljena i kao *supstrat (subiectio)* koji je u podlozi svega tjelesnoga i kao takva ne podliježe promjeni. Promjene se događaju u dijelu materije koji je već poprimio određeno svojstvo. One se dakle ne događaju u *supstanciji*, nego u svojstvima. U ta određenja materije Kalcidije međutim učitava Aristotelova određenja *hyle* koja je bitno *potentia*. O materiji kao supstratu govori posežući za Aristotelovim kategorijama, služeći se prije svega pojmovima pod-met i ono akcidentalno. Kao počelo materija je i ono što pod-leži (*sub-iacet*) svemu tjelesnom, ona je *subiectio corporis, antiquissima et principalis subiectio* koja prima različite oznake, različita određenja (*varia*

²² Na nekim mjestima Kalcidije govori o *species principalis* i *species secunda*. *Species secundae* preuzet će većina pripadnika škole u Chartresu kao *formae nativae*.

signacula; Kalcidije je, slijedeći Platona, uspoređuje s mekim voskom). Budući da tijela koja nastaju moraju biti u nečemu što ih prihvaća, nosi, Platon taj supstrat (Kalcidijev je izraz *subiectio*) određuje kao *supstanciju* (u Kalcidija *substantia*) i zove je *mater*, *nutricula*, *gremium* i *locum* (latinski izrazi koje rabi Kalcidije). Promjene koje se tiču svojstava, onog akcidentalnog, moraju se, ističe Kalcidije, događati u nekoj supstanciji. Kako elementi nisu supstancija, to materija mora biti supstancija sposobna da primi suprotna svojstva.

No budući da nema svojstava, ona nije *zbiljski* ništa od onoga što opstoji, ona ne opstoji istinski kako na primjer opstoje uzori (»non est existens vere ut sunt exempla«), pa je *po sebi* materija »gotovo ništa« (*nihil propemodum*).²³ Kalcidije je određuje primarno kao *possibilitas* da primi forme. Ona je po njemu zapravo »netjelesno tijelo« (*corpus incorporeum*).²⁴

Materija, ni prema Kalcidiju koji se pritom poziva na Aristotela, nije *steresis*, *privatio*, jer je *privatio* apsolutna odsutnost bilo kakve supstancijalnosti, suprotnost formi kao onom božanskom, dok je materija nešto blizu »biti« (*esse*). Ona je tek odsutnost forme, zapravo *težnja* k formi, određenju, koja može primiti sve forme. No ni prema Kalcidiju materije bez svojstava i oblika zapravo nema aktualno.

Poput većine tumača Platonova nauka o materiji Kalcidije ističe kako četiri osjetilima zamjetljiva elementa nisu prvotni elementi, jer su složeni. Ono prvotno jesu čisti elementi, *uzori*, zapravo ideje. Materija je pak kao supstrat *vestigium corporis*, »trag tijela«. Božja volja / providnost²⁵ naime, prije negoli će »ukrasiti« svijet, stvara / uobličuje u prvotnoj materiji *tragove* (*vestigia*) *elemenata*. To su četiri svjetska tijela *mogućnošću*. Nered (*chaos*) ne postoji u materiji po sebi, već u nju ulazi s elementima, točnije s tragovima elemenata, koji su najprije u stanju nereda, dok ih *provida mens* ne postavi svakoga na odgovarajuće mjesto.

Materija je bitno neodređena, bez svojstava, kako bi mogla primiti sva moguća svojstva, odnosno forme. Stoga je i nepromjenjiva i ne udaljava se *od*

²³ *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 335, p. 654.

²⁴ Kalcidije tvrdi da je to Aristotelovo određenje za *hyle*. Usp. *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 288, p. 586. I Thierry od Chartresa, Hermanov učitelj, drži da je Aristotel materiju smatrao netjelesnim tijelom; izvor stava o materiji kao *apoiōs hyle*, materiji bez svojstava zapravo je stoički. Aristotel sintagmu rabi u *De anima* 409b21, ali na tome mjestu ne radi se o *hyle*. Pod utjecajem stoikā i njihova određenja materije kao tijela bez svojstava već se u srednjem platonizmu uvriježilo mišljenje da je prema Aristotelu materija *netjelesno tijelo*. Sintagmu *corpus incorporeum* nalazi Van Winden već u Albinusa (*Epit.* VIII, 3), gdje za *hyle* stoji da je *oute sōma oute asōmaton*, niti tijelo niti netjelesno. Prema Van Windenu, koji se pritom poziva na Waszinka, p. 167: »Sve to ostavlja dojam da je taj nauk (sc. o *hyle* kao netjelesnom tijelu) bio prilično čest u srednjem platonizmu.«

²⁵ To je prvi um, odnosno demijurg.

svoje naravi (»non declinat a natura sua«). Nije ni pokretna ni nepokretna, već ima mogućnost (*opportunitas*) da primi kretanje ili da bude nepokretna. U njoj se mijenjaju slike ideja, pa je u stvari pokreće gibanje tih slika.

U Kalcidija je pitanje stvaranja najuže povezano s pitanjem vremena. To je ujedno bilo najosjetljivije pitanje u interpretaciji prikaza postanka svijeta u *Timeju*. Pritom u Kalcidijevu komentaru nalazimo i poduži ekskurs o značenjima pojmova 'početak' te 'prije'. Prema njemu, o rađanju i početku onoga što je po Bogu ne možemo ništa sigurno znati. Kad se radi o Božjem stvaranju, ne može se govoriti o početku. Bog je naime iznad vremena, a vrijeme je slika vječnosti bitno povezana s onim stvorenim. I uzroci koji određuju sve što Bog stvara prethode vremenu. Svijet je *stvoren*, jer je po volji Božjoj, ali je *trajan*; dakle nema početka, ali ima *uzrok* nastajanja. Kao djelo Boga, osjetilno zamjetljivi svijet (*mundus sensibilis*) ne ovisi o vremenu, već o svom vječnom uzroku. Bez obzira na njegovu tjelesnu narav, i osjetilno zamjetljivi svijet je vječan. Materija je zapravo su-vječna s Bogom; ona naime nije 'poslije' prvog uzroka u vremenitom smislu, već u smislu dostojanstva.²⁶ Slijedeći Platona Kalcidije ističe da prije »ukrašavanja« (što po njemu znači stvaranja) osjetilno zamjetljivog svijeta postoji ono što (zbiljski) jest, prostor i kao treće ono što postaje, čime su zapravo određeni »ideja, materija te svojstva, količine i druge osjetilne stvorene forme«. Dakle materija je stvorena utoliko što joj je uzrokom Bog, no nije preegzistentna. Ukoliko se može govoriti o njezinu postojanju 'prije' stvaranja, to se po Kalcidiju može odnositi samo na postojanje u stanju kaosa prije »uređivanja« (stvaranja) od strane Boga.

Materija mu je dakle prije svega određena kao ono »u čemu« (*en ho*), što je na tragu Platonova određenja *chora*.

Kalcidijev stav o stvorenosti odnosno nestvorenosti materije jasno je izražen ondje gdje, prema Numeniju, izlaže pitagorejski stav (s kojim se, prema njemu, podudara Platonov stav o toj stvari). A prema pitagorovcima bog je nazvan monadom, materija dijadom. Kao dijada, materija je neodređena i nerođena, sve dok ne bude »uređena« od Boga koji je dovodi u red. Tad se može reći i da je rođena. Valja napomenuti da Kalcidije pitagorejski nauk iznosi oslanjajući se na Numenijevo izvješće.

Kalcidije ne tematizira izričito pitanje stvaranja *ex nihilo* poput nekih drugih njemu suvremenih ili nešto ranijih autora koji su sudjelovali u raspravama oko stvorenosti i nestvorenosti materije, poput Atika, Plutarha.²⁷ Kad govori

²⁶ O odnosu vremena i vječnosti raspravlja Kalcidije ponovo, i to ekstenzivno, u poglavlju *O nebu* u paragrafu 105. koji se odnosi na dio *Timeja* 37D–40A.

²⁷ Atik i Plutarh branili su stav po kojem je materija stvorena ni iz čega. Taj će stav kasnije braniti i Filopon u ranije navedenom spisu.

o stvaranju svijeta i materije, on najčešće navodi hebrejski nauk prema *Knjizi postanka*, pri čemu mu je izvor najvjerojatnije i opet Numenije.²⁸

Na tragu ranijih, uglavnom srednjoplatoničkih i novoplatoničkih učenja, Kalcidije tematizira pitanje povezanosti materije i zla.²⁹ Pritom ističe kako se u vezi s tim pitanjem Platonov nauk slaže s pitagorovskim koji izlaže na temelju Numenijeva izvješća. Prema tom stavu Bog je uzrok dobra, a materija izvor zla. U temelju je njihova nauka stav o opstojanju para suprotstavljenih principa, s tim da je svijet prožimanje dobra i zla, providenja i slučaja, racionalnog i iracionalnog momenta u svjetskoj duši.³⁰

Izlažući stav pitagorovaca povezuje ga s Numenijevim stavom prema kojem je u svemu stvorenome ostaje trajan trag materije kao jednog od uzroka, svagda u smislu nedostatnosti. Zlo povezano s materijom po njemu je, međutim, djelo duše materije (*anima silvae*), druge duše; prva duša, *anima Dei*, jest *anima benigna*, to je *provida mens*. U tom je stavu prisutno Numenijevo tumačenje Platonova nauka o dvjema dušama iz *Državnika*. Izlaganje o pitagorovskom tumačenju materije završava Kalcidije tvrdnjom da je prema tom tumačenju Bog uzrok dobra, materija uzrok zla, a svijet mješavina dobra i zla; nakon što je Bog »sredio« i ukrasio materiju, ona uistinu postaje *majkom* tjelesnih stvari i stvorenih božanstava (zvijezda).

U svakom slučaju, prema Kalcidiju materija po sebi jest nerodena, ali to je materija kao *potentia*. Ona je zapravo i tjelesna i netjelesna. Ono što je bitno određuje njezina je *possibilitas*.

S obzirom na njezina određenja posebno je pitanje vezano uz *moгуćnost spoznavanja* materije. U Kalcidijevu komentaru nalazimo jedan podulji ekskurs vezan uz pitanje metode kojom se dolazi do spoznaje počelā (*initia*). Prema njemu, to koje ćemo počelo spoznati ovisi o načinu na koji spoznajemo. Metodom *razlučivanja* (*resolutione*, tj. izlučivanjem, pomoću razuma, svih svojstava, oblika i figura koje nalazimo u materiji) dolazimo do spoznaje materijalnog počela (*origo silvestris*) koje pod-leži svemu što spoznajemo osjetilima (što je »prvo za nas«, ističe Kalcidije oslanjajući se na Aristotela), a metodom *sinteze* (*compositio*) dolazimo do spoznaje božanskog počela, *origo divina*, tvorca čije je prvo djelo um, koji sadržava ideje, uzore stvari. Tako dolazimo do triju počela (*initia*) svega: tvorca, materije i uzora.

Jedini primjereni oblik spoznavanja materije prema Kalcidiju jest *imaginatio* (zamišljanje). Materija je naime nedostupna osjetilima i ispitivanju uma, tek

²⁸ Dijelove *Knjige postanka* navodi Kalcidije prema prijevodu Aquile/Acyles i Simaha.

²⁹ To je bio predmet žestokih rasprava pri tumačenju prvotne materije i među novoplatoničarima.

³⁰ *Calcidi In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 299, p. 601.

»naslutljiva« (*suspiciabilis*). Spoznajemo je *notha et adulterina ratiocinatione*,³¹ što je Kalcidijev pokušaj da iskaže ono što Platon iskazuje s *logismos nothos*.³² Teškoće vezane uz spoznavanje materije bitno su povezane s *navikom*. Od djetinjstva smo, ističe Kalcidije pozivajući se na Platona, navikli sve što jest držati tjelesnim i povezivati s nekim mjestom. Stoga je većini teško pojmiti nešto što nije tjelesno, što nije nigdje. Stoga on zaključuje: »Osjetila su branitelji tjelesnih stvari.«³³ Poput Platona i on, govoreći o mogućnostima spoznaje materije, naglašava ulogu imaginacije te koristi usporedbu načina njezina spoznavanja sa snom.

Očito je da u koncepciji materije Kalcidije pokušava pomiriti dva ključna motiva: Platonov nauk o uzorima, idejama i njihovu odsliku u materiji, Platonova određenja onoga što će kasnije u Aristotela, uz znatne razlike u odnosu na Platonova određenja,³⁴ biti označeno kao *hyle*, tj. Aristotelov nauk o materiji kao supstratu, koji je tek mogućnošću, a ne aktualno, i koji može primiti sve forme.

Kad materiju određuje kao počelo, pridaje joj Kalcidije sva ona određenja počela što ih nalazimo jasno formulirana u Aristotela. Prije svega počela su vječna.

I po Kalcidiju materija kao počelo vječna je i nepromjenjiva; to je počelo *inteligibilna* materija.

Istovremeno u njega nalazimo određenje materije kao *supstrata* koji predleži svemu tjelesnome i koji je čista mogućnost da primi sve forme. Ta je materija, koja sadrži Aristotelova određenja onoga što je *mogućnošću*, određena kao *netjelesno tijelo*. Ona je nešto između biti i ne-biti. Prije svega nju određuje svojevrсни dinamizam: ona je ružna, a kao čista mogućnost, nešto što nije aktualno, *teži* biti uobličena, ona bezoblična čezne za oblikom.³⁵ Po sebi je besmrtna, ali samo ono što je mogućnošću. Pritom možda nije bez značenja činjenica da Kalcidije, određujući materiju, rabi za nju termin *possibilitas*, a ne *potentia*. Već i činjenica da u njegovu tumačenju materije ključnu ulogu igra upravo pojam *potentia*, odnosno *possibilitas* dovoljno govori o tome koliko se on udaljava od izvornog Platonova teksta, u kojemu nema govora o *potencijalnosti* kao bitnom određenju *chora*. No bez obzira na njezinu posvemašnju neodređenost (ono što

³¹ Ibid., paragraf 346, p. 672.

³² Platon, *Timej* 52B.

³³ *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 348, p. 676: »cognitoribus et velut assertoribus corporum credentes sensibus«.

³⁴ U raspravu o tome kako Aristotel tumači Platonovo drugo počelo i sam pojam *chora* ovdje se ne mogu upuštati; to je naime tema za sebe koja zahtijeva opsežnu elaboraciju. Valja napomenuti da se Kalcidije u komentaru *Timeja* zaustavlja ondje gdje počinje izlaganje matematičke konstrukcije svijeta.

³⁵ *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 286, p. 582.

se u vezi s materijom naročito naglašava u većine autora, kako ističe Kalcidije, jest da je *bez svojstava*), materija ima *svoju narav* od koje *nikad ne odstupa*.³⁶ Ona je čak na neki način ‘zbiljskija’ od onoga što joj pridolazi, već utoliko što je nužan uvjet da nečega bude. Ona je temelj tjelesnoga svijeta, više »to nešto« negoli su to elementi, koji su radije nešto »takvo« (Kalcidije se pritom poziva na *Timeja* 49b–50b3–4).

Kalcidije, premda to ne formulira tako izričito, govori zapravo o *tri aspekta* ili *stanja* materije: o ideji, o čistoj *inteligibilnoj* materiji – *uzoru* tjelesne materije što nastaje u božanskom umu; o materiji kao *netjelesno-tjelesnom supstratu* koja je mogućnošću sve; napokon, o tjelesnoj, uobličenoj materiji. Pritom je svakako najznačajniji moment tumačenje materije-supstrata u smislu aristotelovski određene materije koja je bitno *potentia*, odnosno u Kalcidija *possibilitas*.

Važno je napomenuti da, kad govori o materiji – supstratu, Kalcidije spominje i neku *među-fazu*, naime materiju u stanju kaosa s *tragovima elemenata* koje Bog dovodi u stanje sredenosti, čime svijet uopće nastaje kao *kosmos*. U paragrafu 354. svoga komentara *Timeja* Kalcidije izričito navodi fazu prvobitnog »razdvajanja prvotne materije« u *tragove elemenata*: »Prije negoli je svijet ukrašen i materija je bila trag tijela...«,³⁷ ističe. Prije postanka svijeta (koji on označuje kao *exornatio*) postojala je materija s *prirodnom sposobnošću* da prihvati ljepotu i milinu i »bila su četiri elementa *mogućnošću* ili radije neodređeni i nesređeni tragovi tijela«, čime se referira na mjesto iz *Timeja* 53b:

»Doista, trag vatre još nije vatra niti su tragovi ostalih tijela sama tijela; trag znači *mogućnost* stvari, a ne stvar, i nipošto imenom traga ne označuje tijelo; dakle je materija bila trag tijela prije urešavanja svijeta.«³⁸

Na tom je mjestu očito kako Platonovo izlaganje o tragovima elemenata Kalcidije povezuje s Aristotelovim poimanjem materije kao *potentia*.

Na kraju izlaganja o materiji Kalcidije ističe kako bi se moglo reći da je prema Platonu nužno o materiji govoriti barem na dva načina primjerenima

³⁶ To je, kako je u svojoj knjizi *Das Problem der Materie in der griechischen Philosophie* jako dobro oertao Bäumer, jedan od problema što se javljaju u vezi s određenjem *chora* u Platona i *hyle* u Aristotela, da naime nešto što je bez svojstava (a takvo mora biti da bi moglo primati sva moguća određenja), dakle posve neodređeno, ujedno jest nešto *po sebi*, što »nikad ne odstupa od vlastite naravi«, štoviše ontološki prije nečeg određenog. Usp. Platon, *Timej* 49D–E. Prema Platonu *chora* zaslužuje biti određena kao ‘ovo nešto’ za razliku od elemenata koji to ne mogu biti.

³⁷ *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 354, p. 686.

³⁸ *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 354, p. 686: »Quippe vestigium ignis nondum ignis est nec vero ceterorum corporum vestigia ipsa corpora sunt; vestigium quippe potentiam rei, non rem significat multoque etiam minus corpus significatur vestigii nomine; ergo silva etiam vestigium corporis fuit ante mundi exornationem.«

dvama njezinim stanjima – onom prije primanja svojstava, dok je čista potencija (sic!), i onom kad joj pristupe forme, što je slučaj s četiri tvarna elementa koji su konstitutivni za sve složeno i čine tzv. drugotnu materiju.

U određenju materije najvidljivije je koliko je u Kalcidijevu tumačenju Platonova nauka prisutan utjecaj Aristotelova poimanja materije, ali i utjecaj njegovih prethodnika srednjoplatoničara i novoplatoničara (poglavito Porfirija). Pritom on ne propituje kritički tumačenja koja prethode njegovu komentaru. Njegova određenja materije zapravo su rezultat nastojanja da se Platonova određenja iz *Timeja* usklade sa stavovima o materiji njegovih prethodnika.

Valja napomenuti da Kalcidije, komentirajući Platonov *Timej*, svagda napominje da se u Platona, kad je riječ o istraživanju koje se bavi s *de rerum natura*, radi samo o *vjerojatnim* zaključcima.

Herman Dalmatin o materiji

Iako Herman prihvaća većinu Kalcidijevih stavova o materiji, neki se njegovi stavovi donekle razlikuju od Kalcidijevih. Možda je najuočljivija razlika u činjenici da u Hermana izostaju dijagrami kojima su prikazane kozmičke proporcije kojih u Kalcidijevu komentaru nalazimo u izobilju.

Neupitan temelj Hermanova tumačenja jest stav o *creatio ex nihilo*.³⁹ Stvaranje *ex nihilo* prema Hermanu ujedno je prvo gibanje. Drugo je gibanje rađanje »iz danih počela sve do sada«. ⁴⁰ To su dvije faze procesa nastajanja. Pritom je važno uočiti da Herman povezuje stvaranje s gibanjem pri čemu je već evidentno koliko je njegovo filozofiranje pod utjecajem Aristotelove filozofije.⁴¹

Herman izričito naglašava da materija *ne opstoji* prije stvaranja,⁴² nije preegzistentna, i to je ključna razlika između njegovih stavova i stavova Kalcidija i Platona. Kalcidije naime nigdje izričito ne govori o stvaranju *ex nihilo*. U doksografskom dijelu svoga komentara, u kojem navodi različita mišljenja o

³⁹ Herman Dalmatin, *O bitima* I, 22, p. 215: »Omnia quidem in principio facta ex nichilo.« Pri navođenju mjesta iz toga izdanja navodim umjesto punog naslova samo *O bitima* te knjigu i odjeljak.

⁴⁰ Herman Dalmatin, *O bitima* I, 15, p. 209: »Creatio quidem a primordio principiorum ex nichilo, generatio autem rerum ex antedatis principiis usque nunc; neque enim praeerat materia, de qua faceret, cum solus omnium sit principium.«

⁴¹ Herman Dalmatin, *O bitima* I, 15, p. 215: »Dva su dakle roda svih gibanja prapočetnog uzroka, stvaranje i rađanje...« No u tom se momentu poistovjećivanja prvotnog stvaranja/rađanja s gibanjem može iščitati i mogući utjecaj spisa *Liber de secretis naturae* što ga je preveo Hugo da Santalla, pripisanog Balinusu, tj. Pseudo-Apoloniju.

⁴² Herman Dalmatin, *O bitima* I, 15, p. 74: »neque enim praeerat materia de qua faceret, cum solus omnium sit principium.«

stvorenosti materije, navodi između ostalih tek hebrejski nauk prema kojem je materija stvorena. S obzirom na određenja materije (nepromjenjiva, neodređena, bez svojstava i oblika itd.) jasno je da po njemu 'stvorena' ne znači stvorena *ex nihilo*, već to da ima uzrok, da nije po sebi.

Prvo što Bog kreira od sebe sama (*a se ipso*) i prema Hermanu su *formalno* i *tvarno* počelo. I u njega u početku imamo tri uzroka: *causa efficiens* (*Opifex, auctor*), Bog, zatim oblikovni uzrok (*causa formalis*) i tvarni uzrok (*causa materialis*).

Važno je napomenuti da stvoritelja, koji je sama dobrota, blaženstvo, mudrost, svemoć i *voluntas creatrix* Herman izričito određuje kao Trojstvo u kršćanskom smislu,⁴³ čega u Kalcidija ne nalazimo.

Sva se bitna Hermanova određenja materije, kako je naglašeno, uglavnom podudaraju s Kalcidijevima. Materija je prvotno *stvorena* kao počelo. No prvotno rađanje nije, po Hermanu, *prije* ni po mjestu ni po vremenu.⁴⁴ Tek drugotno rađanje, budući da biva po prvom, nužno je u vremenu poslije prvog.

Prvotna je materija ujedno određena kao *sub-iectum* svemu tvarnom, supstrat koji prima oznake – *notae* (u Kalcidija to su *signacula*). Uzor je svega stvorenoga i prema Hermanu u stvoriteljevu umu. Slike uzorā stvari spuštaju se u tvar, točnije »slike odskakuju od forme božanstva kao od ogledala«. ⁴⁵ Prvotna je tvar bezoblična, za sve ista, nepokretna i sadrži *potencijalno* sve oblike. Ta *materia principalis* nije tijelo i nezamjetljiva je. Zamjetljivom postaje tek kad je već uobličena u tijelima. Ona ne opstoji odvojena od oblika, a ipak, ističe Herman, *jest nešto* i prije dolaska oblika. Ona je neka *srednja* supstancija *inter corpus et incorporeum*. Kako ćemo je odrediti, kao tijelo ili kao ono netjelesno, ovisi o tome u kojem je stanju promatramo. Ako je promatramo uobličenu u tijelima, ona je tijelo, ako kao supstrat u svemu tjelesnome, ono što je potencijalno sve, ona je netjelesna.⁴⁶ I kod Hermana je dakle to kako određujemo materiju ovisno o načinu njezina spoznavanja.

Prvotna je materija podjednako sve i ništa, *una eademque omnium et omnino indivisa potentia*, dakle jedna i ista, nepodijeljena mogućnost svega.⁴⁷ Određena je kao *srednja* jer je između netjelesnog (počela) i onog tjelesnog. Ulaženjem oblika u tvar, dakle uobličavanjem nastaje ono složeno (*composi-*

⁴³ Herman Dalmatin, *O bitima*, I, 10, p. 72.

⁴⁴ Herman Dalmatin, *O bitima*, I, 27, p. 88.

⁴⁵ Herman Dalmatin, *O bitima*, I, 26, p. 221: »Prima autem omnium origo a simplici pura que divinitatis forma tamquam a speculo quodam in diversas effigies resultantium...«.

⁴⁶ Herman Dalmatin, *O bitima*, I, 24, p. 217: »Ita ergo proxime perspici posse videntur materiae corporum, si, dum actu ipso considerentur, plane substantia corporea intelligantur, dum vero potentia, natura plane incorporea.«

⁴⁷ Herman Dalmatin, *O bitima*, I, 22, p. 215.

tum). Prvi elementi (u značenju *stoiheia*) tvarnoga svijeta jesu četiri osjetilno zamjetljiva elementa zemlja, vatra, voda i zrak. Tim elementima prethode (ali ne u vremenitom smislu) čisti elementi, prema Hermanu *pura et simplicia elementa*. Te prve čiste jednostavne elemente, *prvotna sjemena* konstitutivna za sve što jest, određuje Herman kao toplo, suho, vlažno i hladno; to su prvi čisti jednostavni elementi, prvotni oblici (*formae principales*), »utemeljitelji bitnih određenja tvarnih elemenata«, toplina, hladnoća, suhost i vlažnost (*calor, frigus, siccitas, humor*). Oni »nisu ništa netjelesno, ali nisu niti ikoje tijelo naprosto.«⁴⁸ To su četiri *sjemena* svake različitosti.

Prvotna materija, prema Hermanu »tijesto sjemena« (*massa seminum*), ono je nerazlučeno, jednostavno, netjelesno, *isto* za sve, i za zemaljsku i za nebesku regiju svijeta, sa sposobnošću primanja oblika.

I za Hermana je prvi izvor svega čisti oblik, Bog, *essentia aeterna*, od kojega kao slike odskakuju oblici što će se utjeloviti u tvar. Uzor svega stvorenog najprije je u božanskom umu.

I prema Hermanu vrijeme počinje stvaranjem. Rađanje se prema njemu dogodilo jednom, prema volji stvoritelja, i traje zauvijek. Rađanje u Bogu ni prema Hermanu ne treba razumijevati u temporalnom smislu.

Hermanov nauk o sjemenima

Ključna se razlika između Kalcidija i Hermana sastoji u tome što je za Hermana tvarno počelo određeno kao »bezoblično neuređeno tijesto« (*massa informis inordinata*) koje će nazvati »tijestom sjemena« (*massa seminum*).⁴⁹

⁴⁸ Herman Dalmatin, *O bitima*, I, 24, p. 218: »<...> nichil quippe incorporeum huiusmodi, sed nec ullum corpus simpliciter.«

⁴⁹ S obzirom na to da još nisu detaljnije istraženi svi izvori Hermanove filozofije, dosad nije definitivno utvrđen ni izvor njegova učenja o »tijestu sjemena«. Kalcidije ima termin *ratio seminalis*, ali na mjestu gdje ga rabi on ne govori o prvotnoj materiji kao o *semina*.

Prema Charlesu Burnettu stav o elementalnim sjemenima Herman duguje Pseudo-Apoloniju (Balinsu) pripisanom spisu *Liber de secretis naturae*, u kojemu nalazimo termin *seminarium*. Burnett tvrdi da za Hermanovo »tijesto sjemena« nema paralele u latinskoj tradiciji. Usp. »Introduction«, u: Herman of Carinthia, *De essentiis*, edited by Charles Burnett, p. 39.

U Numenija nalazimo »sjeme« u vezi s drugim bogom. Prema Numeniju, *sjeme* svake duše u drugom je bogu – demijurgu (Numenije ga naziva sinom Božjim) koji sije (*speirei*) ta sjemena u svijet, a treći ih bog raspodjeljuje. Usp. Numenius, u: K. S. Guthrie; usp. *Numenius of Amaea. The Father of Neo-Platonism; Works, Biography, Message, Sources, and Influence* (London: George Bell and Sons, 1917), p. 31. Nije naravno isključen ni utjecaj stoičkog nauka o *logoi spermatikoi*, nauka o ulaženju oplodujućih istjecaja božanstva u materiju.

Što se Platonova spominjanja *sjemena* tiče (*Timej* 73C–74B), mislim da bi ga se teško moglo dovesti u vezu s Hermanovim razumijevanjem sjemena.

Bog kao aktivno počelo baca sjemena s moći miješanja i rađanja.⁵⁰ Drugo je počelo trpno i ono prima oblike. To drugo počelo čista je materija – ono prvo, jednostavno, netjelesno, isto.

Pritom je Hermanovo određenje tijesta sjemena donekle nejasno. Sjemeni su naime određena kao »prapočetni temelj svega sastavljanja«, »sveopća prapočela u svemu složenome«. Ona čine *supstrat* svega tjelesnoga. *Prima semina* su »nedjeljiva bivstva prirode istog«. Tijesto sjemena ima karakteristike *netjelesnog tijela*, ono je *corpus incorporeum*, neka *media substantia*. Promatramo li taj supstrat kao mogućnost, on je netjelesan, a kao čin on je tjelesan. To je *tvar* što predleži svim oblicima, *materia principalis*, koja je po sebi nepromjenjiva, nedjeljiva, ista u svim tijelima, vječna. Dakle određenja te *materia principalis* koja je mogućnošću svi oblici, podudaraju se s određenjima prvotnog eficientnog uzroka koji je također punina svih oblika, no oni se bitno razlikuju kao aktivno i pasivno počelo. Kao ono što je tek mogućnošću, »gotovo ništa«, *materia principalis* je kao negativni pol tvoračkog uzroka.

Ipak su ta prvotna sjemena u Hermana već određena *mogućnošću miješanja i moći rađanja*. Kao *prapočetni temelj svega sastavljanja*, ona bivaju razlučena na muška i ženska, gornja i donja i njihovo miješanje drugotno je rađanje, nastajanje onog složenog. Oblici, slobodni od svake tvari (toplo, hladno, suho, vlažno) pridolaze *tjelesnoj supstanciji* (što znači da tjelesna supstancija već postoji) i »konstitutivni su za prvotne elemente«. Ta »četiri sjemena svake različenosti, koji su tek mogućnošću u prvotnoj materiji, moglo bi se dovesti u vezu s onim što Platon u *Timeju* 53B označava kao *tragove elemenata* i predstavlja neki prijelaz prema onom složenom. Tvarno *prapočelo* čine zapravo kao neki *tragovi elemenata*.

To su prema Hermanu ujedno *minimae particulae* tvari, *elementa simpla* sa sposobnošću miješanja. Prva sjemena čine onu *substantia generalis* koja je po sebi nepromjenjiva, nedjeljiva, *corpus incorporeum*.⁵¹ Pritom je i opet istaknuto kako ta prva materija ne mogu biti osjetilima zamjetljivi elementi. I Herman dakle traga za onim jednostavnim elementima na koje se sve što jest može svesti kao za najmanjim česticama; za razliku od Platona koji će to naći u geometrijskim likovima, Herman, koji ne poznaje dio *Timeja* u kojem je Platon izložio taj nauk, to nalazi u prvotnim sjemenima.

Hermanovo određenje materijalnog počela biva ponešto jasnije kad se poveže s njegovim pokušajem da odgovori na pitanje kako se iz netjelesnog izvodi tjelesno. On naime proces nastajanja razlučuje u tri faze, koje nikako

⁵⁰ Herman Dalmatin, *O bitima*, I, 18, p. 211: »Iecit itaque semina commiscendi potentia virtutisque generative...«

⁵¹ Ibid: »Nec absolute corpus /sint/ nec pure incorporeum«.

ne treba razumijevati u vremenitom smislu kao faze koje slijede jedna drugu (*stvaranje* po Hermanu naime »nikad nije *prije* ni po mjestu ni po vremenu ni po redu«:⁵² prva je faza stvaranje čistih i jednostavnih počela *ex nihilo*, drugo je rađanje / miješanje (*commixtio*) iz počelā i treće nastajanje onog složenog. Herman pritom govori o tri aspekta ili stanja materije: prvo je vječna, čista, jednostavna, netjelesna materija, što bi odgovaralo *inteligibilnoj materiji* u Kalcidija (premda Herman to ne kaže eksplicitno); drugo je materija kao supstrat tjelesnoga, kao nešto *srednje*, tek *mogućnošću* nešto i treće je ono složeno.

Dihotomički ustrojenom svijetu u Hermana odgovaraju isto takva određenja materije: sjemena su naime *ista* za čitav svjetski složaj (tijesto sjemena kao *massa informis*), no on ih ipak razlučuje u viša (u nebeskoj) i niža (u zemaljskoj regiji), u gornja i donja sjemena, što odgovara temeljnoj razdiobi njegova tumačenja strukture svijeta na esenciju i supstanciju, bit i bivstvo. Nasuprot materiji kao čistoj mogućnosti (ona je po sredini između sve i ništa; materija je naime zbiljska tek kad je uobličena) vječni je oblik (*aeterna essentia*) koji je izvor svega. Dok su raspršena, sjemena su u stanju nereda, kaosa, a red među njih unose tek oblici. Herman osim toga insistira na radikalnom razlikovanju dviju regija svijeta, pri čemu je prisutno i vrijednosno rangiranje tih regija, što je naročito uočljivo na mjestu gdje supstanciju svijeta u donjoj regiji, u nižem svijetu (*inferior mundus*) određuje kao *faex mundi*, kao talog ili otpad svijeta.

Međutim isticanjem uloge onog srednjeg, zahvaljujući kojemu je kao uzroku drugotnog rađanja božansko počelo prisutno u zemaljskom svijetu, protivnosti se pomiruju, razlike poništavaju. Ključnu razliku između Kalcidija i Hermana nalazimo upravo u naglašavanju te uloge »srednjeg« u Hermana, što je nesumnjivo odraz utjecaja arapskih filozofa na njegovo mišljenje.

Zaključak

Neosporno je da je polazište Hermanova tumačenja svijeta prvenstveno Kalcidijev prijevod i komentar *Timeja*. No sasvim su sigurno na njegovu koncepciju utjecali i arapski autori, ali i stavovi njegovih suvremenika – pripadnika škole u Chartresu. To se očituje na primjer u njegovu određenju prvotnih počela kao *minima particula* (što nalazimo npr. u Vilima od Conchesa) i kao *sjemena*, pri čemu je izvor najvjerojatnije Pseudo-Apoloniju pripisan spis *Liber de secretis naturae*.⁵³

⁵² Ibid.

⁵³ Usp. Françoise Hudry, »'Le De secretis naturae' du Ps. Apollonius de Tyane (Balinus), traduction latine par Hugues de Santalla du Kitab sirr al-haliqa«, u: *Cinq traités alchimiques médiévaux, Chrysopoeia*, tome VI. (1997–1999), pp. 2–153.

U rješavanju pitanja materije i Kalcidije i Herman povezuju učenja Platona i Aristotela. Već Kalcidije u tumačenje Platona unosi mnogo elemenata Aristotelove, ali i stoičke filozofije. On Aristotela drži za Platonova slušača (*auditor Platonis*) koji nadopunjuje Platona, napose u određenju materije. I u Hermanovoj koncepciji materije nalazimo gotovo jednako toliko elemenata Aristotelove koliko i Platonove filozofije.⁵⁴ Već u određenju njegovih pet biti ili esencija evidentan je utjecaj Aristotelovih kategorija.

Obojica filozofa koriste neke ključne termine Aristotelove filozofije. To se odnosi prije svega na termin *potentia* kojim se služe u određenju materije. No primijenjeni u drugačijem kontekstu (u Aristotela npr. *potentia* valja svagda misliti u relaciji s *actus*, činom), u kojem se pokušava odgovoriti na specifična pitanja te posredovani interpretacijskim naslagama različitih filozofskih tradicija, ti termini donekle mijenjaju značenje.

Pitanja koja nakon Platona ostaju otvorena i Kalcidije i Herman pokušavaju riješiti posežući za tumačenjima koja su uslijedila nakon Platona, prije svega onima stoičkih, srednjoplatoničkih i novoplatoničkih filozofa.

U tumačenju materije Herman nasljeđuje postupak koji je na djelu već u Kalcidija, a sastoji se u preuzimanju gotovo svih ranijih značajnijih tumačenja Platonovih pojmova koji će tijekom srednjega vijeka biti podvedeni pod pojam *materia*, s očitom tendencijom udaljavanja od Platonova poimanja *chora* kao praznog prostora ili naprosto onoga što *prihvaća*, *prima* nešto.⁵⁵ *Silva* u Kalcidija tako nije više samo prazan prostor i prihvatilište, što je za Platona *chora*, već je i supstrat svega tjelesnog svijeta, *netjelesno tijelo*; znakovito je da govoreći o potencijalnosti materije, Kalcidije svagda navodi primjere s već uobličanim supstratom (primjer statue u bronci); kad govori o materiji kao elementarnoj građi svijeta, rabi termine *materies* i *materiae sensiles* za razliku od *silva*.⁵⁶ I u Hermana će se uz *materia* pojaviti i *materies* upravo kao oznaka za građu tjelesnog svijeta. Tu se više ne radi o materiji kao samo onom »u čemu« (prostor, primateljica), već je *materia* i ono »iz (od) čega« u smislu gradivnih elemenata.

⁵⁴ Istovremeno već Kalcidije Aristotela pretumačuje pa naprimjer uvodi u njegovu filozofiju pojam *providentia* kao da je Aristotelov. To je zato što on Aristotela, kako su dosad već pokazali mnogi tumači njegova komentara, čita kroz Numenija. Pritom valja podsjetiti na to kako Aristotelov nauk ulazi u filozofske diskusije prvih stoljeća i zahvaljujući uglavnom srednjoplatoničkim i novoplatoničkim tekstovima (u slučaju Kalcidija naprimjer), a od 9. stoljeća dalje i zahvaljujući arapskim filozofima (u Hermanovu slučaju).

⁵⁵ *Chora* je zapravo »volumen«, kako tumači Taylor, ili bezvremeni prostor (*timeless space*), koji najbolje može razumjeti matematičar. To su po Tayloru *principia mathematica philosophiae naturalis*, kaže Taylor. *Chora* prije svega ne smijemo misliti »na materijalistički način«, ističe taj tumač Platona (p. 313). Usp. Alfred Edward Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus* (Oxford: Clarendon Press, 1928).

⁵⁶ *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 331, p. 648.

Pritom je u primjeni novih oznaka za tvar evidentna transformacija određenja materije u smislu naglašenije uloge onog »tjelesnog«, a koja započinje već u Aristotela i nastavlja se u stoikā.⁵⁷ U Aristotela je *hyle* naime posve neodređena, tek pomišljeno nešto što pred-leži svim promjenama u tijelima, apstrakcija, no ujedno i nešto što je svagda povezano s onim tjelesnim, s obzirom na to da je polazište u dopiranju do te apstrakcije u onom tjelesnom i s obzirom na to da je zbiljski nema izvan onog uobličenog.⁵⁸ Odatle se kasnijim tumačima Platona i Aristotela činilo da je primjerena odredba materije *netjelesno tijelo*.

No upravo u pokušaju usklađivanja različitih tumačenja i određenja materije za Kalcidija i Hermana javljaju se i neke teškoće. Problemi su vidljivi već u Kalcidija, koji u *silva* Platonovu *chora* povezuje s Aristotelovom *hyle*. Najveću poteškoću i njemu i Hermanu predstavlja nedovoljno precizno određenje i razlučivanje značenja ključnih Platonovih i Aristotelovih pojmova vezanih uz materiju. U amalgamiranju različitih slojeva tumačenja materije evidentno je kako se nastoje uskladiti međusobno neusklađiva određenja materije.

U traganju za rješenjem pitanja o materiji ni Kalcidije ni Herman prije svega ne razlikuju dovoljno precizno pojedine aspekte u određenju materije, što se naročito odnosi na određenje materije – počela i materije – supstrata. Ključni problem nastaje kad u određenje materije kao supstrata ulaze Aristotelova određenja *hyle*.

Moglo bi se reći da u obojice filozofa nalazimo zapravo sljedeće razlike u određenju materije, koje bi se onda, kao određenja različitih stanja materije, mogle na neki način razumjeti i kao faze procesa postajanja. Prema obojici filozofa prvo je stvaranje – stvaranje počelā: *formalnog* i *materijalnog*. Prva je razina čista, inteligibilna materija (*silva intelligibilis*, *silva incorporea*), koju *stvara* Bog u svom umu. No određenja te materije ne podudaraju se posve s određenjima materije – supstrata svega tjelesnoga, koji je određen kao *corpus incorporeum*. *Corpus incorporeum* bila bi ustvari sljedeća razina: materija kao *hypokeimenon* – *subiectio*, podložak *svih tijela* koji sam nije ni tijelo ni netjelesan. Za njega su odredbene značajke koje već od Aristotelovih nastavljača postaju tradicionalna određenja materije. Na toj razini obojica filozofa posežu za Aristotelovim određenjem materije kao onoga što je tek *moгуćnošću*, što znači bez supstancijalnosti. Ona nije *zbiljski* nešto. Ipak materija kao *netjelesno tijelo* određena je i kao *supstancija* koja, po sebi svagda *ista*, prima različita svojstva.⁵⁹

⁵⁷ Da materija, odnosno *chora* u Platona nije ništa 'materijalno', proizlazi iz činjenice da su prema *Timeju* u temelju elemenata geometrijski likovi.

⁵⁸ Valja naglasiti da ni prema Kalcidiju ni prema Hermanu materije bez svojstava i oblika nema aktualno.

⁵⁹ Usp. Herman Dalmatin, *O bitima*, I, 24, p. 83: »rađanje se pojavljuje između onoga što je u redu svih stvari krajnje: prvo su zaista ni iz čega dana čista i jednostavna počela, zatim je iz

I materija kao supstrat svega tjelesnoga, za koju se izričito kaže da je posve neodređena, već je ipak na neki način određena – u Kalcidija se to odnosi na materiju u stanju nesređenog gibanja prije njezina uređivanja od strane Boga; u Hermana to su *sjemena*, za sve ista, obdarena *moгуćnošću miješanja i moći rađanja*, koja čine bezoblično neuređeno tijesto (*massa*). Već je iz toga što se govori o *sjemenima* jasno da se ne radi o onom prvom čistom, jednostavnom počelu, već nekim naznakama onoga što će se aktualizirati u elementima.

Kod obojice filozofa upravo je u tom određenju materije kao *subiectio* svega tjelesnoga očito nastojanje da se uspostavi *prijelaz*, neko *posredovanje* između inteligibilne materije i materije kao građe svega tjelesnoga – elemenata i zato oni posežu za dvojako određenom materijom-moгуćnošću, koja i jest i nije, za materijom – netjelesnim tijelom, koja je, premda »gotovo ništa«, ipak već *težnja* da bude nešto, a ne naprosto lišenost. Po Hermanu to je izričito »srednja supstancija«.

Takvo određenje materije najbliže je onom Platonovu kazivanju što ga nalazimo u *Timeju* 53B gdje Platon govori o *vestigia (ichne)*, tragovima elemenata, koji predstavljaju još-ne-određeno nešto, koji su u stanju nereda, ali ipak nešto što već u zametku posjeduje svoju (određenu) narav, ono što će biti uobličeno u gradivne elemente tvarnoga svijeta i što je bilo možda najlakše pomiriti s Aristotelovim određenjem *hyle* kao onoga što jest moгуćnošću.⁶⁰

Treća razina govora o materiji odnosi se na *silva corporea*. To su već osjetilno zamjetljivi elementi kao građa svega tjelesnoga svijeta.

Na obojicu filozofa u rješavanju pitanja o materiji sasvim su sigurno utjecale diskusije o materiji u vezi sa stvaranjem. U tim su raspravama najčešće suprotstavljani s jedne strane stavovi o nestvorenosti materije koji dominiraju u antičkoj filozofiji, s druge strane stavovi o stvaranju *ex nihilo*. U Kalcidija je pritom znatnu ulogu odigralo Numenijevo posredovanje hebrejskog nauka o stvorenosti materije, a u Hermana kršćanski nauk o *creatio ex nihilo*.

Obojica filozofa zastupaju stav o *stvorenosti* materije; za Kalcidija, koji slijedi Platona, to da je materija »stvorena« upućuje poglavito na apsolutni primat Boga-stvoritelja, koji je *po dostojanstvu* prije svega, a stvaranje je zapravo *uobličavanje* i *ukrašavanje* nesređene materije (*mundi exornatio*) koje biva

počela nastalo miješanje iz kojega napokon proizlazi samo složeno; ovo je složeno zaista posve tijelo, a ona su počela čisto netjelesna. Stoga bismo srednje ono bivstvo tako ispravno ogledali ako bismo ga između tijela i netjelesnoga razumjeli kao tako reći svako od dvoga, ali ne razgovijetno ni ovo ni ono.« Kosopisom istaknula autorica članka.

⁶⁰ Usp. *Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius* (2003), paragraf 354, p. 686. Herman se ne poziva na to mjesto iz *Timeja*, ali se njegova određenja »tijesta sjemena« kao 'generalis substantia' koja je za sve ista, i tjelesna i netjelesna, i neodređena, a ipak na neki način već i određena, mogu dovesti u vezu s tim mjestom u *Timeju*.

po volji tvorca, demijurga, Božje providnosti – prvog uma. No po Kalcidiju, materija kao *vestigium corporis*, kao »trag tijela«, postoji i prije ukrašavanja, sređivanja svijeta. On *ne nastoji izričito* oko usklađivanja Platonovih stavova s kršćanskim naukom. Hermanu je pak izričito polazište *creatio ex nihilo*. Takvo poimanje stvaranja predstavljalo mu je problem s obzirom na preuzeta određenja materije: materije kao supstrata i njegove potencijalnosti i vječnosti //, a onda i materije kao počela. Bog naime, po Hermanu, prije rađanja prvim gibanjem *stvara* počela – formalno i materijalno, koja su inteligibilna, vječna. Rješenje je i za njega ne-temporalno poimanje stvaranja, tj. poimanje onoga 'prije' i 'poslije' prema dostojanstvu, a ne s obzirom na vrijeme.

No čini se da je taj stav o stvaranju *ex nihilo*, insistiranje na dvjema fazama u procesu geneze svijeta, *stvaranju* počelā i *rađanju* iz počelā, u njega prije potvrda pravovjernosti negoli potreba sustava tumačenja.⁶¹ Rekla bih da time što o tvornom počelu govori kao o sjemenju, a o stvaranju kao *bacanju sjemenja* Herman izražava nastojanje oko jednog novog poimanja prirodnih procesa,⁶² pri čemu je uloga stvoritelja svedena na to da dá prvotni impuls nastajanju, nakon čega se procesi u prirodi odvijaju po nekim samoj prirodi inherentnim zakonima. Stvaranje zapravo započinje miješanjem (*commixtio*) prapočelā, tj. uobličavanjem. Pri tome je očit utjecaj što ga je na Hermana izvršio spis *Liber de secretis naturae*, prije svega u smislu jednog organicističkog poimanja procesa nastajanja. U tome se ujedno očituje i udaljavanje od Platonova poimanja temeljnih elemenata svega što jest kao geometrijskih likova. Važno je napomenuti da Herman, govoreći o stvaranju *ex nihilo*, svagda ističe da to ne biva »bez razumnog zakona o redu«.⁶³

Kad razmatramo pitanje materije u 4. odnosno 12. stoljeću, istumačeno na temelju čitanja Platonova *Timeja*, prije svega moramo voditi računa o svim bitnim značenjskim transformacijama kroz koje je pojam materije prošao, no još više od toga valja se čuvati učitavanja svih suvremenih konotacija u sam pojam. Ključne su točke u procesu te transformacije Aristotelovo određenje *hyle* u odnosu na Platonove *chora*, *chaos* i *anagke*, pri čemu će u Aristotela naglasak biti na potencijalnosti, koju svagda valja razumijevati iz korelacije *potentia – actus*, s velikim otvorenim pitanjem njegovog »hipostaziranja mogućnosti« (Bäumker), zatim prelaženje *hyle* u latinsko *silva* u Kalcidija, uvjetovano srednjoplatoničkim amalgamiranjem aristotelovskog određenja supstrata svega tjelesnog, stoičkog poimanja neodređene »materije bez svojstava« (*apoiios hyle*)

⁶¹ Herman doduše u prvoj knjizi *De essentiis* brani kršćanski nauk i vjeru u Isusa Krista protiv neznabožaca. Međutim u njegovoj kozmologiji nije znatnije prisutan trag kršćanskog nauka.

⁶² Pri čemu je očit utjecaj što ga je na nj izvršio spis *Liber de secretis naturae*. Vidi bilješku 54.

⁶³ Herman Dalmatin, *O bitima* I, 22, p. 215: »Omnia quidem in principio facta ex nichilo, sed non sine rationabili ordinis lege praecedente <...>«.

i novoplatoničkog tumačenja odnosa inteligibilne i tjelesne materije. Sve te tradicije interpretiranja prisutne su u Hermanovoj *materia*.

U svakom slučaju i Kalcidije i Herman pokušavaju riješiti, svaki na način primjeren svome dobu, jedno teško pitanje na koje ni današnja znanost nema konačnog odgovora – pitanje materije. Njihova razmatranja pitanja materije samo potvrđuju stavove izložene na početku o materiji kao jednom od najslabijih problema u povijesti filozofije.

Korištena literatura

Vrela

Calcidii In Platonis Timaeum Commentarius / Commentario al „Timeo“ di Platone, a cura di Claudio Moreschini (Milano: Bompiani, 2003).

Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus, ed. Jan Hendrik Waszink and P. J. Jensen (Leiden: Brill, 1962).

Herman Dalmatin. *Rasprava o bitima*, 2 sveska, uspostava latinskog teksta, prijevod s latinskog na hrvatski i kritički komentar Antun Slavko Kalenić (Pula: Čakavski sabor, 1990).

Herman de Carinthia. *De essentiis. A critical edition with Translation and Commentary*, edited by Charles Burnett (Leiden: Brill, 1982).

Hermann de Carinthia. *De essentiis*, ed. Manuel Alonso (Santander: Universidad Pontificia Comillas, 1946).

Sekundarna literatura

Bäumker, Clemens. *Das Problem der Materie in der griechischen Philosophie* (Münster: Aschendorf, 1890).

Dadić, Žarko. *Herman Dalmatin / Hermanus of Dalmatia (Hermannus Dalmata)* (Zagreb: Školska knjiga, 1996).

De Haas, Frans A. J., *John Philoponus. New definition of prime Matter. Aspects of its Background in Neoplatonism and the Ancient Commentary Tradition* (Leiden: Brill, 1997).

Gibson, Michael. »The Study of the Timaeus in the eleventh and twelfth centuries«, *Pensiamiento* 25 (1969), pp. 183–194.

Guthrie, Kenneth Sylvan. *Numenius of Apamea. The Father of Neo-Platonism; Works, Biography, Message, Sources, and Influence*. (London: George Bell and Sons), 1917.

Plato's Cosmology. The Timaeus of Plato, transl. and commentary Francis MacDonald Corford (Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, repr. 1997).

- Reydams-Schils, Gretchen J. (ed.). *Plato's Timaeus as Cultural Icon* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2003).
- Taylor, Alfred Edward. *A Commentary on Plato's Timaeus* (Oxford: Clarendon Press, 1928).
- Waszink, Jan Hendrik. *Studien zum Timaioskommentar des Calcidius* (Leiden: Brill, 1964).
- Winden, J. M. C. *Calcidius on Matter: His Doctrine and his Sources. A Chapter in the History of Platonism* (Leiden: Brill, 1959).

The understanding of matter in Calcidius's commentary of *Timaeus* and in the *De essentiis* of Hermann the Dalmatian

Summary

In the work of Hermann the Dalmatian *De essentiis*, the only Hermann's original work, the presence of different philosophical schools is recognizable. Even a superficial analysis of the work *De essentiis* shows however that it was Plato's dialogue *Timaeus* which played the decisive role in shaping Hermann's philosophy, or, to put it more precisely, it was Calcidius's translation of *Timaeus* and his commentary of the same work written toward the end of the 4th century. Calcidius's translation of Plato's most famous dialogue was in fact the only source of knowledge of Plato's philosophy in the West until the 12th century. Particularly important role the translation and the commentary of Calcidius played in the 12th century at the school of Chartres, with which Hermann was closely related, where, even before the awakening of the interest in Aristotle's natural philosophy, an intensified interest in the study of nature, independently of Church teachings took place primarily thanks to the renewed interest for Plato's *Timaeus*.

From the very beginning of the reception of Plato's *Timaeus* in the West one of the key issues in the interpretation of this dialogue was the question of matter. It is especially to that issue that Calcidius dedicated the most extensive part of his commentary of *Timaeus*. This is also one of the fundamental issues of Hermann's philosophy.

Until now there was no detailed study on the role Calcidius's translation and commentary of *Timaeus* played in the formation of Hermann's philosophy nor was there a comparative analysis of Calcidius's commentary of *Timaeus* and Hermann's work *De essentiis*. Therefore in the present paper we explore primarily the possible impact Calcidius had on the formation of Hermann's attitudes related to the one of the most important issues in the philosophy of the 12th century, that is, to the question of matter.

Key words: Calcidius, *Timaeus*, Plato, Hermanus Dalmata (Herman of Carinthia), *De essentiis*, matter

